

*Леонов М. Я.
м. Харків, Україна*

ВІДНОСИНИ ДАВНЬОЇ РУСІ З КРАЇНАМИ ЄВРОПИ

Давня Русь весь час свого існування розвивала інтенсивні зв'язки з країнами Європи. Прийняття візантійського варіанту християнства обумовило її входження до православної цивілізації, але не спричинило припинення контактів з західноєвропейським світом. Якщо проаналізувати сукупність матримоніальних зв'язків династії Рюриковичів в домонгольську добу, то виявиться, що найбільша їх кількість припадає якраз на країни Центральної та Західної Європи. «Тестем Європи» історики називають Ярослава Мудрого. Сини та внуки «кагана» Руської землі продовжили в цьому напрямку політику свого славного попередника. На рубежі XI–XII ст. Київ залишається вагомим гравцем на європейській політичній шахівниці, і чи не найбільше зусиль для цього приклав внук Ярослава, Володимир Мономах та його нащадки – Мономаховичі.

На жаль, стан джерел не завжди дозволяє з точністю простежити усі напрямки міжнародної діяльності Русі того часу. Наче змовившись з митрополитами, давньоруські літописці воліють мовчати про відносини з «латинянами». Повість временних літ нічого не свідчить ані про долю Анни Ярославни у Франції, ані про пізніший шлюб Євпраксії Всеволодівни та її горезвісні поневіряння Європою, фіксуючи лише нещасливий кінець князівни. Так само літописець уникає розповідати і про Гіду Гаральдівну, дружину Володимира Мономаха і дочку останнього саксонського правителя Англії, про яку ми довідуємось з скандинавських саг та західних наративних джерел.

Шлюбний союз Володимира Всеволодовича з донькою Гаральда не може розглядатися поза політичним контекстом епохи. Він співпадає з горезвісною «котоною в Ярославічях», котра, за повідомленням літопису, сталася 1073 р., але є підстави вважати, що передумови цього конфлікту склалися значно раніше, ще наприкінці 60-х – на початку 70-х рр. Час початку політичної та військової кар'єри Володимира Мономаха – період посилення протиріч серед київських «тріумвірів» – синів Ярослава Мудрого Ізяслава, Святослава і Всеволода, яким батько заповідав «мати в собі любов» [2, Стб. 161]. Станом на 1073 р. складається коаліція двох молодших учасників тріумвірату – Святослава та Всеволода проти найстаршого, Ізяслава, котрий позбавляється київського «стола». Конфлікт набув міжнародного характеру, оскільки вигнанець «емігрував» в Польщу, а потім і до Генріха IV, імператора Священної Римської імперії. Більшість істориків датують шлюб з Гідою 1074/75 рр., О. В. Назаренко коригує цей хронологічний проміжок до 1072–1074 рр. [4, С. 523–524] Знаменно, що посередником для молодят виступив датський король Свен Естрідсен (1047–1075/6), двоюрідний брата Гаральда та опікун його сім'ї після загибелі останнього в битві при Гастінгсі 1066 р. Як свідчить Саксон Грамматик, «Свен прийняв їх (синів Гаральда) милостиво за звичаєм кровної спорідненості, а дівчину одружив з королем Русі Вальдемаром». Причину несподіваного шлюбу можна знайти у політичних розрахунках європейських сюзеренів: німецько-данській за участі двох Ярославичів спілці проти Ізяслава та польського короля Болеслава II, його спільника. До 1073–1074 рр. протистояння з Польщею через Ізяслава було урегульоване [4, С. 524–525].

Без сумніву, політичні мотиви вплинули й на один з перших кроків у військовій кар'єрі Мономаха. У 1076 р. (на думку В. А. Кучкіна, восени 1075 р.) Володимир ходив

до Польщі «за Глогови, до Чеського лісу» [3, С. 21–34; 2, Стб. 247]; цей похід був здійснений «Ляхомь в помочь на Чехъ» разом з сином тодішнього київського князя Святослава Олегом, майбутнім своїм найзапеклішим ворогом. В. Н. Татищев передав мальовничі подробиці цієї кампанії: Святослав на прохання польського князя вислав військо проти чеського правителя Вратислава, котрий, почувши це, запропонував сусідові мир. Поляки взяли з чехів 1000 гривен сребра, і, помирившись, мали намір разом воювати з прусами. Дізнавшись про це, руські князі відправили таку відповідь: «Ми вам залишаємо на вашу волю, але, оскільки уже в Богемії з'явилися супротивниками, не можемо без миру повернутися та сором батькам нашим і державі руській залишити». Олег і Володимир захопили місто Глац з околицями, уклали з князем Вратиславом мир, узявши й собі 1000 гривен сребра на військо [6, С. 92]. Звичайно, достовірність даних, використаних в «Історії російській», залишається сумнівною, але видається, що ця звістка передає характерний світогляд епохи. Як і їх знамениті попередники, Святослав Хоробрий та Володимир Великий, руські князі в цьому епізоді виступають перш за все в якості ватажків дружини, проявляючи військову доблесть, що відповідало епічному образу ідеального князя.

Польща й Угорщина приймали активну участь в руських справах в останній третині XI ст. Рід старшого з Ярославичів завжди відзначався «західною орієнтацією» – полячкою була мати Ярополка Ізяславича, дружина Ізяслава Київського Гертруда, чий молитовник є унікальною пам'яткою тих часів. Сам Ярополк за часів вигнання батька їздив до Папської курії, де обіцяв за політичну підтримку підкорити свою країну престолові Св. Петра. Папа Григорій VII відправив польському королеві Болеславу II послання з вимогою повернути руському князеві його добро та сприяти у поверненні престолу. На польсько-руському прикордонні точилися перманентні конфлікти, а іноді й кроволитні війни. Примітно, що осліплений в 1097 р. волинський князь Василько Ростиславич готувався створити цілу антипольську коаліцію у спілці з торками, берендеями та печенігами і «мстити за Руську землю» [1, Стб. 240].

Відносини з «ближнім європейським зарубіжжям» – Польщею, Угорщиною та Чехією – залишалися пріоритетними в західному напрямку зовнішньої політики Володимира Мономаха. З одного боку, ці держави були конкурентами за вплив на землях «Червоної Русі», князі земель котрої, формально підкоряючись Києву, не раз прагнули лавіювати між політичними гравцями, захищаючи свої інтереси. З іншого боку, Русь в цілому була зацікавлена у розширенні контактів з центральноєвропейським регіоном. На початку XII ст. зав'язалася нова усобиця між родом Мономаха та волинським князем Ярославом Святополчицем, котрий отримував підтримку Польщі й Угорщини. В 1119 р. київському князеві вдалося схилити волинське боярство на свій бік, і замість Ярослава ті оголосили правителем сина Мономаха, Андрія. В 1120–1123 рр. Польща, Чехія й Угорщина відверто підтримують сина Святополка в його претензіях на волинські землі. Натомість князь Андрій з «поганими» за вказівкою батька повоював Польщу. 1123 р. польсько-угорські війська знову з'явилися під стінами Володимира, і лише смерть схильного до авантур Ярослава Святополчича визначила перемогу «прокиївської» партії [5, С. 151–152]. Відносини з Угорщиною ускладнилися після вигнання дочки Мономаха Євфимії, що ще 1112 р. була одружена з королем Кальманом. Народжений нею Борис Коломанович потім не раз виступав претендентом на угорський престол. Швидше за все, справжні причини сварки в угорській королівській сім'ї знову були політичними, а под-

ружня невірність, буцімто вчинена Євфимією, стала лише приводом. Угорщина, як і Польща, в цей час активно заохочують самостійні прагнення Волині й Галичини, що су-перечило централізаторським планам Володимира Мономаха [5, С. 167].

Відносини з скандинавськими країнами були, як можна гадати, дружніми, про що свідчить шлюб Мстислава Володимировича, котрий одружився з дочкою шведського короля Інга Стейнкельса Христині. Дочки від цього шлюбу – Малфрід та Інгеборг – також були видані в королівські родини Північної Європи: перша – за сина норвезького короля Магнуса III Сігурда, а згодом за данського короля Еріка Емуна; друга – за данського принца Кнута Лаварда. Син Інгеборг Мстиславни, майбутній король Данії Вальдемар I, мабуть, був так названий на честь свого прадіда, Володимира Мономаха [5, С. 146–147].

Західноєвропейські країни також залишалися в спектрі інтересів Києва, хоча, звичайно, стосунки з ними були менш інтенсивними, аніж з найближчими сусідами. Нещаслива сестра Мономаха Євпраксія Всеволодівна в 1083 р. була видана за Генріха Штаденського, а одвоївши, стала дружиною імператора Генріха IV. Переживши наругу з боку чоловіка, в 1106 р. вона повертається на Русь, стає черницею і невдовзі помирає. В агіографічному «Чуді Св. Пантелеймона» розповідається про зцілення руського короля Гаральда (він же Мстислав-Феодор Володимирович), котрий був тяжко поранений на полюванні. Матір правителя Гіда, «котра ще раніше удостоїлась стати сестрою в тій Св. обителі... що служить Христу в Кельні», пояснює синові, що він одужав через заступництво Пантелеймона Цілителя і просить відпустити її в Єрусалим. [4, С. 588–589]. Навіть якщо не сприймати дані кельнського агіографа Руперта як достовірні, наявність тісних контактів з німецькими землями може бути поза сумнівом. Русь і Францію дипломатичні стосунки єднали з часів шлюбу Анни Ярославни та Генріха I, а товариші її сина, Гуго де Крепі, доброзичливо зустріли на Св. Землі ігумена Данила. Без сумніву, тісні контакти єднали державу Рюриковичів і з Англією, що доводить шлюб Мономаха на доньці короля Гаральда.

Таким чином, в останній третині XI – першій чверті XII ст. Русь залишалася активною учасницею європейської політики. Її міжнародну активність особливо яскраво демонструють династичні шлюби та участь руських князів у боротьбі європейських володарів. Західні джерела добре знають «короля Вальдемара», його дружину Гіту та сина Мстислава-Гаральда; з іншого боку, справи західних сусідів не залишалися непоміченими на Русі. Скупі свідчення джерел дозволяють визнати, що Володимир Мономах був одним з найвпливовіших діячів європейського середньовіччя. Недарма автор Повісті временних літ фіксує, що слава руських князів після переможного походу 1111 р. дійшла «ко всимъ странамъ далнимъ... къ Грекомъ и Оугромъ и Ляхомъ и Чехомъ дондеже и до Рима проиде» [1, Стб. 273]. Русь часів Володимира Мономаха була вагомим партнером західних християнських держав.

Список літератури: 1. Ипатьевская летопись // Полное собрание русских летописей. – М.: Изд-во восточной литературы, 1962. – Т. 2. – 1962. – 938, 94 с. 2. Лаврентьевская летопись // Полное собрание русских летописей. – М.: Изд-во восточной литературы, 1962. – Т. 1. – 1962. – VIII, 579 с. 3. Кучкин В. А. «Поучение» Владимира Мономаха и русско-польско-немецкие отношения 60-70-х гг. XI в. / В. А. Кучкин // Советское славяноведение. – 1971. – № 2. – С. 94–108. 4. Назаренко А. В. Древняя Русь на международных путях. Междисциплинарные очерки культурных, торговых, политиче-

ских связей IX–XII вв. / А. В. Назаренко. – М.: Языки русской культуры, 2001. – 784 с.
5. Пашуто В. Т. Внешняя политика Древней Руси / В. Т. Пашуто. – М.: Наука, 1968. – 471 с.
6. Татищев В. Н. История российская / В. Н. Татищев. – М.: Издательство «АСТ», 2003. – Т. 2. – 2003. – 732 с.

*Леонова Н. В.
м. Дніпропетровськ, Україна*

ДО ПИТАННЯ ГАРМОНІЙНОГО СПІВРОЗВИТКУ СХІДНОСЛОВ'ЯНСЬКИХ МОВ

Усі слов'янські мови мають єдине спільне джерело походження, адже вони належать до праіндоєвропейської мовної родини. Це може стати шляхом до їх гармонійного співрозвитку як близьких лексично, семантично й граматично лінгвістичних систем [5, С. 24]. Територіально східнослов'янські мови (українська, білоруська, російська) тривалий час розвивались у межах однієї країни, що стало ініціюючим фактором їх зближення більшою мірою в лексичному складі [3, С. 78].

Актуальність вивчення цієї проблеми обумовлена тим, що східнослов'янський лінгво-культурний простір відчуває на собі вплив європейської культури та активно збагачується за рахунок європейських мов (здебільшого у сфері термінології). Цей процес є взаємним і передбачає лінгвообмін без лінгвонівелювання.

Починаючи з III ст. до н.е. по V ст. н.е. в діалектах праслов'янської мови виникають і формуються лексичні, фонетичні та граматичні відмінності, які поділили цей мовний простір на східний та західний. Так утворилися дві групи мов: східнослов'янські діалекти та західнослов'янські діалекти. До східнослов'янських належать українська, російська та білоруська, а також мертва писемна т.зв. давньоруська. До західнослов'янських належать: польська, чеська, словацька, верхньолужицька, нижньолужицька та мертва усна полабська мови. До південнослов'янських належать: болгарська, сербська, хорватська, словенська, македонська та мертва писемна старослов'янська [8, С. 34].

Провідні лінгвісти вважають, що три східнослов'янські мови виникли не з писемної давньоруської мови (вона була мовою канцелярій Русі X–XIII ст., населення нею не розмовляло), а з трьох давньоруських наріч: південного, західного та північного, які поступово сформувалися після розпаду праслов'янської мови. [10, С. 23]. Внаслідок дивергентних процесів на основі південного наріччя сформувалася мова українська, на основі західного – білоруська, на основі північного – російська [1, С. 12–18].

Паралельно в лінгвістиці поширена точка зору, згідно з якою давньоруської мови не існувало, а східнослов'янські мови розвинулися безпосередньо з різних діалектів праслов'янської мови, починаючи з VII ст. [13, С. 54].

Коли мова йде про передумови виникнення порівняльного історичного мовознавства як науки, що вивчає мови шляхом їх зіставлення й аналізу процесів історичних змін, що в них відбуваються, то однією з цих передумов є відкриття для себе європейською лінгвістикою санскриту. Остаточне відкриття санскриту пов'язано з ім'ям англійського вченого У. Джоунса, який описав граматику та лексику цієї прамови для порівняно з класичною латиною, грецькою та кельтськими мовами тощо. Він організував